

IKER
GAZTE
NAZIOARTEKO
IKERKETA EUSKARAZ

I. IKERGAZTE

NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

2015eko maiatzaren 13, 14 eta 15
Durango, Euskal Herria

ANTOLATZAILEA:
Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

GIZA ZIENTZIAK

**Markatzaile diskurtsiboak ikasle
entzuleek espainiar zeinu-
hizkuntzan ekoiztutako testuetan**

*A. Moiu, I. Garcia-Azkoaga
eta A. Ozaeta*

77-82 or.

<https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.i.09>

ANTOLATZAILEA:

BABESLEAK:

LAGUNTZAILEAK:

Markatzaile diskurtsiboak ikasle entzuleek espainiar zeinu-hizkuntzan ekoiztutako testuetan

Moiua, A.(1), Garcia-Azkoaga, I. (2) eta Ozaeta, A. (3)

(1)MIKER, Mondragon Unibertsitatea

moiua.ainhoa@gmail.com

(2)HIJE, Euskal Herriko Unibertsitatea

ines.garciaazkoag@ehu.es

(3)MIKER, Mondragon Unibertsitatea

aozaeta@mondragon.edu

Laburpena

Ikerketa honek espainiar zeinu-hizkuntzako interpretazioko ikasle entzuleek testuetan erabiltzen dituzten markatzaileak aztertzea du helburu nagusi. Ikasleek erabiltzen dituzten markatzaileak espainiar zeinu-hizkuntzako erreferentziako praktika sozialekin alderatzen dira, hau da, gorrek ekoiztutako testuekin. Ikusi dugu ikasle entzuleek erabilitako markatzaileak gorrek erabilitakoetatik desberdintzen direla: eskuzko markatzaileek presentzia handiagoa dute entzuleen testuetan eta horrekin batera, markatzaile espazialak urriagoak dira eta eskuzko markatzaileez lagunduta agertzen dira. Ondorioei dagokienez, espainiar zeinu-hizkuntzaren modalitate espazialak eragin zuzena duela konexioan ikusi da eta hizkuntzaren ikaste-prozesuan kontuan izan beharreko ezaugarria litzateke.

Hitz gakoak: espainiar zeinu-hizkuntza, testu ekoizpena, markatzaile diskurtsiboak, diskurtso analisia

Abstract

The main goal of this investigation is to analyze the use of discourse markers produced by hearing students of Spanish sign language interpretation in texts. The markers used by the students are compared with referential social practice of Spanish sign language, in text produced by deaf. We have seen that there are differences between the markers used by hearing students and deaf: hearing students produce more manual markers than deaf and spatial markers are used less, and when, they are used together with manual markers. We have concluded that Spanish sign language modality has a direct influence on the connection and it is a characteristic to consider in the language learning process.

Keywords: Spanish sign language, text production, discourse markers, discourse analysis.

1. Sarrera eta motibazioa

Espainiar zeinu-hizkuntzak egindako ikerketa ibilbidea (Rodríguez, 1992; Juncos et al., 1996; Fernández-Soneira, 2008; Muñoz et al., 2011) bultzada nagusia izan da Estatu espainiarrak 27/2007 Legean espainiar zeinu-hizkuntza hizkuntza gisa aitortzeko. Behin aitortza izanda, ez da amaitu espainiar zeinu-hizkuntzak jorratu beharreko bidea eta bestelako erronkak aurkezten zaizkio gaur egun. Horien artean nagusia, normalizazio-prozesua da. Osera, hizkuntzen normalizazio-prozesua ez da gai xamurra izan ohi eta ikerketa iturri ezberdinez elikatu behar da aurrera egin dezan. Espainiar zeinu-hizkuntza dugu aztergai Euskal Herriko gorrek erabiltzen duten zeinu-hizkuntza delako, geurean ez da berezko zeinu-hizkuntzarik garatu eta dialekto bat erabiltzen da. Zehaztapena kontuan izanda, gure ikerketak espainiar zeinu-hizkuntzako testu ekoizpenean indarra jarri nahi dugu, izan ere, hizkuntzalaritzako ikuspegi tradizionalak nagusi izan dira espainiar zeinu-hizkuntza ikertzean. Ikerlanek erdigunea deskribapen gramatikalean jarri dute; hala ere, Voloshinovek (1929/1992) dioskun moduan, hizkuntza elementu isolatu gisa aztertzeak mugak eragiten ditu hizkuntzako ezagutzetan sakontzeko, mintzaira osotasunean ulertu behar dugulako.

Hari horretatik, hainbat ahozko hizkuntzetara egokitutako testu azterketak aurkitzen ditugu, horien artean, Bronckart (1996, 2007) eta euskarara, besteren artean, Larringan (1996), Sainz-

Osinaga (2000), Garcia-Azkoaga (2004) eta Ozaeta (2010). Hizkuntza zeinatuei dagokienez, badira ikuspegi testuala oinarri hartzen duten lanak, horien artean Meurantena (2008) belgikar-frantziar zeinu-hizkuntzarako edota Iglesiasena (2006) espainiar zeinu-hizkuntzarako. Esan daiteke testuen azterketen interesa zabalitzen doala hizkuntza zeinatueta eta geuk ere, zeinu-hizkuntzako testu azterketa ekarri nahi dugu erdigunera.

Behin ikerketaren esparrua zehaztuta, motibazio pertsonal berezia dugu espainiar zeinu-hizkuntzako interpreteen taldearekin. Gras I Ferrerrek (2006) bere ikerketan adierazten du hizkuntza zeinatueta interpreteak normalizaziorako agente garrantzitsuak direla, gorren eta entzuleen komunitateen artean komunikazio zubiak eraikitzen baitihardute lanean. Horrenbestez, geuk espainiar zeinu-hizkuntzako interprete lanbidea ikasteari ekin dioten ikasle entzuleak ikerketara ekarri nahi ditugu, lortutako emaitzak espainiar zeinu-hizkuntzaren ikaste-prozesuan aintzat hartu beharko lirakeen edukien irudikapen orokorra sortzen lagundu digulakoan.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Markatzaile diskurtsiboak finkatu ditugu ikerketako interesgune gisa. Hizkuntza zeinatueta begira, badira markatzaile diskurtsiboak aztergai dituzten lanak, Locker Mckeek (1992) amerikar zeinu-hizkuntzarako; Pérezek (2006) venezuelar zeinu-hizkuntzarako eta Gabarrok (2014) belgikar-frantziar zeinu-hizkuntzarako, hain zuzen ere. Metzger eta Bahanek (2001) hizkuntza zeinatueta markatzaileak aztergai dituzten ikerlanetatik hizkuntza zeinatuak hiru markatzaile mota edo modalitate dituztela jasotzen dute: eskuzko markatzaileak, hau da, zeinuen bitartez ekoiztutakoak; markatzaile espazialak, zeinu-espazioko kokapenak erabiltzen dituztenak eta eskuzkoak ez diren markatzaileak, hots gorputz-enborraren edota aurpegiaren bitartez adierazitakoak. Azken markatzaile horiek azterketan ez ditugu txertatuko, izan ere, ikasle entzuleen zailtasunak gorputzeko eta aurpegiko adierazpenean ematen dira Álvarez et al. (2001) dioten moduan eta lagineko ikasle entzuleak oraindik espainiar zeinu-hizkuntzaren ikaste-prozesuan daude. Zehaztapenak eginda, geure ikerketarako interesgarria deritzogu Villamerielek (2008) markatzaile diskurtsiboen inguruan egindako azterketa, izan ere, espainiar zeinu-hizkuntzako markatzaileak aztertzen ditu. Autoreak erreferentziatzen hartzen ditu Portoléseek (1998) eta Martín Zorraquino eta Portoléseek (1999) gaztelerazko markatzaileen sailkapena eta espainiar zeinu-hizkuntzako markatzaileen banaketa.

Gauzak horrela, helburu nagusia espainiar zeinu-hizkuntzan ikasle entzuleek darabiltzaten markatzaile diskurtsiboak aztertzea da. Ikerketari heltzeko ezinbestekoa gertatu zaigu gorren testuak jasotzea eta horiei erreferentziako praktika sozialen (Dolz eta Gagnon, 2010) balioa ematea. Era horretara, espainiar zeinu-hizkuntzako dauden markatzaileen identifikazioa egin ahal izan dugu eta hortik abiatuta ikasle entzuleek testuak ekoizterakoan erabiltzen dituzten markatzaileak aztertu ditugu. Hipotesiei dagokienez, gorren eta ikasle entzuleen arteko ezberdintasunak hizkuntza zeinatuak berezko dituzten markatzaile espazialak ekoizterakoan emango dira. Ostera, ikasle entzuleek eskuzko markatzaile gehiago erabiliko dituzte gorrekin alderatuta.

3. Ikerketaren muina

Ikerketarako osatu den corpusari dagokionez, batetik, 14 espainiar zeinu-hizkuntzako interpretazioko ikasle entzuleren errezeta testuak jaso ditugu bideo kameraz. Guztiek sukaldeko errezeta testu berdina ekoiztu dute lehenengo saio baten ahoz, gaztelaniaz, eta ondoren, beste saio baten, espainiar zeinu-hizkuntzan, guztira 28 errezeta dira. Bestetik, 6 gorrek ekoiztutako errezetak grabatu ditugu entzuleek ekoiztutakoekin alderatu ahal izateko. Ekoizpenak kamerari aurrez aurre begira grabatu dira. Ostean, testu guztiak transkribatu dira, espainiar zeinu-hizkuntzakoak glosa sistemara (Klima eta Bellugi, 1979 eta Morgan, 2000) eta gaztelerazkoak Calsamiglia eta Tusónek (1999) adierazitako irizpideak jarraituta.

3.1 Testueta hurbilpen orokorra

Corpusa osatzen duten testuen ezaugarri orokorrak aztertzea izan da lehen urratsa. 1. taulan ikusgai ditugu errezeta testuen ekoizpen-denboraren bataz besteko datuak eta ekoizleek erabilitako zeinu/ hitz kopuruen bataz bestekoak.

1. taula. Errezeta testuen bataz besteko iraupenak eta zeinu/hitz kopuruak.

Bataz bestekoak	Iraupena	Zeinu/hitz kopurua
Gorrak (espainiar zeinu-hizkuntzan)	1'06''	77 zeinu
Ikasle entzuleak (ahozko hizkuntzan)	3'34''	434 hitz
Ikasle entzuleak (espainiar zeinu-hizkuntzan)	3'52''	185 zeinu

1. taulan jasotako datuetan agerian gelditzen da ikasle entzuleek espainiar zeinu-hizkuntzan ekoiztutako errezeta testuak direla iraupen gehien duten testuak. Bestalde, ikasle entzuleek ahoz ekoiztutako testuak hitz kopuru altuenak dituztela. Gorren testuei dagokienez, ekoizpen denbora laburra dute eta zeinu kopurua ere txikia da ikasle entzuleen testuekin alderatuta.

Ostera, testuek jarraitzen duten testu egitura ere aztergai izan dugu, testuen ezaugarri orokor modura. Corpusa osatzen duten errezeta testu guztiak orokorrean, egitura pertsua jarraitzen dute: errezetaren aurkezpena, osagai zerrenda, pausoz pausoko deskribapena eta amaiera. Beraz, ez dago ezberdintasunik hiru testu taldeetan egiturari dagokionez.

3.2 Markatzaile diskurtsiboan azterketa

Gorrek eta ikasle entzuleek ekoiztutako errezeta testuetan erabiltzen dituzten markatzaile diskurtsiboak identifikatzea izan da lehen urratsa eta 2. taulan ikusgai ditugu:

2. taula. Markatzaile diskurtsiboak hiru errezeta testu taldeetan.

Markatzaile diskurtsiboak	Gorrak (espainiar zeinu-hizkuntzan)	Ikasle entzuleak (ahozko hizkuntzan)	Ikasle entzuleak (espainiar zeinu-hizkuntzan)
Ordenatzaileak	EMPEZAR, PRIMER PASO, PRIMERO, SEGUNDO, TERCERO, CUARTO, QUINTO. APARTE, ANTES, AHORA, VA-VA, OTRA-VEZ, YA, FIN. MARKATZAILE ESPAZIALAK	Empezamos, al principio, primero, por un lado, por otra lado/parte, para terminar, después, luego, ahora, mientras, durante, hasta..., cuando..., una vez que..., al final, en el último momento, finalmente	EMPEZAR, PRIMERO, SEGUNDO, TERCERO. APARTE, HASTA, ANTES, AHORA, OTRA-VEZ, DESPUES, LUEGO, YA, DURANTE, AL-FINAL, FIN. MARKATZAILE ESPAZIALAK
Konektoreak	PERO, ENTONCES	Pero, para que, porque, si... sino, aunque, según, entonces	PERO, MOTIVO (porque), PARA, SI..., APARTE, ENTONCES
Markatzaile konbertsazionalak	BIEN	Bueno, bien, eh, vale, pues eso, así, y eso.	BIEN, BUENO, eh (ahoz) SI

Identifikazio lanak agerian uzten dute hiru errezeta testuetan ezberdintasunak daudela. Batetik, ikasle entzuleek ahozko hizkuntzako testuak ekoiztean markatzaile aniztasun handiagoa erabili dutela gorrek eta ikasle entzuleek espainiar zeinu-hizkuntzan ekoiztutako testuetan erabiltzen dutenekin alderatuta. Bestetik, berriz, ikasle entzuleek espainiar zeinu-hizkuntza erabilitako markatzaileetako batzuk ez dituzte gorrek erabiltzen. Horien artean dugu "eh" markatzaile konbertsazionala, ahozko modalitatean agertzen dena nahiz eta espainiar zeinu-hizkuntzako modalitatea bisuala eta espaziala

den. Ostera, bestelako markatzaile batzuk zeinuen bitartez adierazi badira ere, ahozko hizkuntzatik eratorriak dira, HASTA, DURANTE, LUEGO eta SI..., hain zuzen ere. Markatzaileen identifikazioarekin batera markatzaileen zenbaketa egin dugu, zehaztapen bat egin behar dugu izan ere zenbaketatik kanpo utzi ditugu markatzaile konbertsazionalak, ikasle entzuleen ahozko ekoizpenean oso ugariak direlako, beste testuetan ez bezala.

3. taula. Markatzaile diskurtsiboen kopuruak hiru errezeta testu taldeetan.

MARKATZAILE DISKURTSIBOAK	Gorrak (espainiar zeinu-hizkuntzan)	Ikasle entzuleak (ahoz)	Ikasle entzuleak (espainiar zeinu hizkuntzan)
Ordenatzaileak	36 35 espazialak	270	255 22 espazialak
Konektoreak	3	123	32
Birformulatzaileak		5	1
GUZTIRA	74	398	310
Bataz beste	12 markatzaile	28 markatzaile	22 markatzaile

Ikasle entzuleen ahozko errezetetan ageri dira markatzaile gehien, alabaina, testu luzeenak ere talde horretan biltzen dira. Bestalde, ikasle entzuleen espainiar zeinu-hizkuntzako errezetetan erabiltzen den markatzaile kopurua gorrek erabilitakoa baina handiagoa da. Ezin daiteke alderaketa zuzenik egin bataz bestekoekin, izan ere, azaldutako errezetak ez dira berdinak, nahiz eta konplexutasun maila paretsua duten. Kopuruaren datuekin jarraituta, gorrek ikasle entzuleek baino markatzaile espazial gehiago erabiltzen dituzte halaber, ikasle entzuleek eskuzko markatzaile gehiago ekoizten dituzte. Horrez gain, markatzaile espazialen kopurua txikia da eskuzkoen kopurua ikusita. Interesgarria den alderdirik ere bada, gorrek ez dute birformulatzailerik egiten aztertu dugun corpusean.

Markatzaile espazialekin geldiduna egitea interesgarria deritzogu, izan ere, hizkuntza zeinatueta modalitate espazialekin estuki lotuta baitaude. Gorrek zeinu-espazioko kokapenak erabiltzen dituzte errezeta osatzen dute urratsak antolatzen. Markatzaile horien funtzioari dagokionean ez dago alderik gorren eta ikasle entzuleen artean, bai ordea erabileran. Gorrek, esate baterako, ekintza bat amaitzean zeinu-espazioko kokapena aldatzen dute beste bat azaltzen hasteko. (1) adibidean txertatutako irudiek zeinu-espazioa irudikatzen dute eta ekintzak zeinu-espazioan hartzen duten kokapena (X) irudiaz zehazten dira. Entzuleek, berriz, ekintza azaldu ostean eskuzko markatzaile bat erabiltzen dute eta, ondoren, zeinu-espazioko kokapena aldatzen dute (2) adibidean jasota dagoen moduan.

(1) PRIMERO/ CAZUELA vv FUEGO++/ -- ENTONCES/ UNO -- ACEITE/ -- DOS SAL/ --

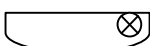
TRES AGUA ECHAR/ << LLENAR/ << FUEGO++/ << ESPERAR+/ -- QUINCE MINUTO+

MAS-O-MENOS/ -- TIEMPO APROVECHAR/ >> LECHUGA LIMPIAR/ TOMATE

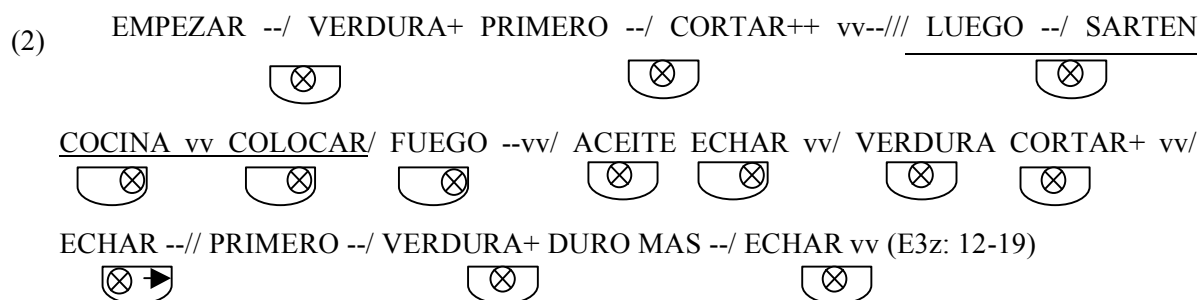

CORTAR (G1z: 5-9)

Lehenengo sutan jarriko dugu, orduan, lehenengo olioia, bigarrena gatzia, hirugarrena ura botako dugu goraino eta sutan izango dugu 15 minutuz gutxi gora-behera, denbora aprobetxatzeko bestalde garbituko dugu letxua eta bestetik tomatea moztuko dugu.¹

¹ Euskarara gertuko itzulpena.

Hasiko gara, lehenengo barazkiak moztuz, gero, bestalde (markatzaile diskurtsiboaren baliokidea) zartagia jarriko dugu sukaldean, sutan, olioia bota eta moztutako barazkiak botako ditugu leku berera.

4. Ondorioak

Ikerketan lortutako emaitzak ikasle entzuleen zeinuzko testuen ekoizpenetara lehen hurbilpena izan dira eta gorren eta entzuleen arteko parekotasunak eta ezberdintasunak irudikatzeko balio izan du. Parekotasunetatik hasita, gorrek eta ikasle entzuleek errezetaren egitura paretsua erabiltzen dute. Ostera, ezberdintasunak iraupen denboran eta ekoiztutako zeinu kopuruan ikusi ditugu. Bel et al. (2014) aditzera ematen duten moduan, hizkuntza zeinatuak hizkuntza esplizituak dira, ahozko hizkuntzak ez bezala, eta agian ezberdintasunak bide horretatik joan daitezke.

Bestalde, markatzaile diskurtsiboak dagokienez, ikasle entzuleek espainiar zeinu-hizkuntzako testua ekoizterakoan eskuzko markatzaileak lehenesten dituztela esan daiteke, markatzaile espazialak presentzia txikia baitute. Gorren errezeta testuetan paretsua da eskuzkoen eta markatzaile espazialen presentzia. Aipatutakoari erantsi behar diogu markatzaile espazialak erabiltzerakoan ere eskuzko markatzaileez lagunduta ageri direla ikasle entzuleen testuetan.

Guztiarekin, agian, ikasle entzuleei espainiar zeinu-hizkuntzak berezko dituen markatzaile espazialen inguruko lanketa aproposa izango litzateke, hizkuntzaren modalitateari estuki lotuak dauden mekanismoak garatu eta erabil ditzaten.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Espainiar zeinu-hizkuntzako testu ekoizpenera hurbilbidea egin dugu markatzaileak interesgune nagusi izanda. Hemendik aurrerako planteamendua bi norabideetara zuzentzeko aukera ikusten dugu: batetik, markatzaile diskurtsiboetan sakontzea, lehenengo hurbilpena izan baita ikerlan hau. Bestetik, aproposa deritzogu testuaren arkitekturan parte hartzen duten bestelako mekanismoetara zabaltzea ikerketa, espainiar zeinu-hizkuntzan ekoiztutako testuen ezagutzak zabaltzeko. Ikerketak, era batera edo bestera espainiar zeinu-hizkuntzako testuak ekoizterakoan martxan jartzen diren mekanismoak ezagutzeko eta ezaugarritzeko aukera eskaintzen du eta hortik bideratu dezakegu hizkuntzaren ikaste-prozesua, ikerketako jakintzek edukien lehentasunean fintzen lagun ahal baitigu. Ezaugarritze hori argi-iturri izan daiteke zeinu-hizkuntza bigarren hizkuntza gisa egiten den ikasten prozesuan ikerketako ondorioek ikasleentzako oztopo eta lorpenen berri emango baitigu.

6. Erreferentziak

- Álvarez, M.; Losada, B.; Juncos, O.; Camaño, A. eta Justo, M.J. (2001): "Algunas reflexiones sobre la enseñanza de la lengua de signos española como segunda lengua", in S. Pastor eta V. Salazar (arg.) *Estudios de Lingüística, Tendencias y líneas de investigación en adquisición de segundas lenguas*. Universidad de Alicante, Alacant, 1. eranskina.
- Bel, A.; Ortells, M. eta Morgan, G. (2014): Reference control in the narratives of adult sign language learners, *International Journal of Bilingualism*, 1367006914527186, apirilak 10.
- Bronckart, J.P. (1996): *Activité langagière texts et discours. Pour un interactionisme socio-discursif*. Delachaux et Niestlé, Paris.
- Bronckart, J.P. (2007): *Desarrollo del lenguaje y didáctica de las lenguas*. Miño y Dávila, Buenos Aires.

- Calsamiglia, H. eta Tusón, A. (1999): *Las cosas del decir: manual de análisis del discurso*. Ariel, Bartzelona.
- Dolz, J. eta Gagnon, R. (2010): El género textual, una herramienta didáctica para desarrollar el lenguaje oral y escrito. *Lenguaje* 38 (2): 497-527.
- Fernández-Soneira, A.M. (2008). *La cantidad a manos llenas. La expresión de la cuantificación en la lengua de signos española*. Fundación CNSE para la Supresión de Barreras de Comunicación, Madril.
- Gabarro, S. (2014): Discourse markers in French Belgian Sign Language (LSFB): their role in argumentative productions, *American Association for Corpus Linguistics 2014*, irailak 27-30, Flagstaff, EEBO.
- García-Azkoaga, I. (2004): *Kohesio anaforikoa hiru testu generotan. Adinaren araberako azterketa*. Doktorego-tesia. Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- Gras I Ferrer, V. (2006): *La comunidad sorda como comunidad lingüística. Panorama sociolingüística de las lenguas de signos en España*. Universitat de Barcelona, Bartzelona.
- Iglesias, S. (2006): *Uso del componente facial para la expresión de la modalidad en lengua de signos española*. Universidade de Vigo, Vigo.
- Juncos, O.; Rivas, R. M.; López E.; López, M. T.; Caamaño, A., Sola, F.; Fernández, P.; Justo, M. J. eta Reigosa, C. (1996): “¿Cuándo una palabra es una palabra? Criterios de identificación en la adquisición de LSE”, in M. Pérez, (arg.). *Estudios sobre la adquisición del castellano, catalán, euskera y gallego*. Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 505-515.
- Klima, E. S. eta Bellugi, U. (1979): *The signs of language*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Larringan, L.M. (1996): *Testu-antolatzaileak bi testu motatan: testu informatiboan eta argudiapen-testuan*. Doktorego-tesia. Euskal Herriko Unibertsitatea, Gazteiz
- Locker McKee, R. (1992): *Footing Shifts in American Sign Language Lectures*. University of California, Los Angeles, CA.
- Meurant, L. (2008): “Role Shift, Anaphora and Discourse Polyphony in Sign Language of Southern Belgium (LSFB)”, in J. Quer (arg.) *Signs of the Time: Selected papers from TISLR 2004*, Signum-Verlag, 33.
- Metzger, M. eta Bahan, B. (2001): “Discourse analysis”, in C. Lucas, (arg.). *The Sociolinguistic of Sign Languages*. Cambridge University Press, Cambridge, 112-144.
- Morgan, G. (2000): Discourse cohesion in sign and speech. *The International Journal of Bilingualism*, 4 (3): 279-300.
- Muñoz, I.; Ruiz, M.T.; Álvarez, C.; Ferreiro, E. eta Aroca, E. (2011): Comunidades sordas: ¿Pacientes o ciudadanos? *Gac Sanit*, 25 (1), 72-78.
- Ozaeta, A. (2010): *Agirre Asteasukoaren Eracusaldia: Sermoia ikuspegi sozio-diskurtsiboaren argitan*. Euskaltzaindia, Bilbo.
- Pérez, Y. (2006). Marcadores manuales en el discurso narrativo en lengua de señas venezolana. *Letras*, 72: 157-208.
- Portolés, J. (1998): *Marcadores del discurso*. Ariel, Bartzelona.
- Rodríguez, M.A. (1992): *Lenguaje de signos*. ONCE eta CNSE, Madril.
- Sainz-Osinaga, M. (2000): *Azalpenezko testu entziklopedikoaren azterketa eta didaktika*. Doktorego-tesia. Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- Villameriel, S. (2008): Marcadores discursivos en la lengua de signos española y en el español oral: un estudio comparativo. *VIII Congreso de Lingüística General*, ekainak 25-28, UAM, Madril
- Voloshinov, V. (1929/1992): *El marxismo y la filosofía del lenguaje*. Alianza, Madril.
- Zorraquino, Mª A. eta Portóles E. (1999): *Los Marcadores del Discurso. Teoría y Análisis*. Arco, Madril.

7. Eskerrak eta oharrak

- Eskerrak eman behar dizkiegu ikerketarako lagina osatzen lagundu duten partaideei, Euskal Gorrak erakundeari, Botikazar BHiri eta boluntario parte hartu duten bestelako pertsona gorrei eta entzuleei.